

ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ «ПИТАННЯ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ» ЯК КРИТЕРІЙ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

LEGAL NOTION "LOCAL SIGNIFICANCE ISSUES" AS A CRITERION FOR DIFFERENTIATION OF LOCAL GOVERNMENT POWERS

Сидор М.Я.,

старший викладач

кафедри адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті досліджується питання розмежування повноважень органів місцевої публічної влади – органів державної влади на місцях (місцевих державних адміністрацій) та органів місцевого самоврядування – через призму такої правової конструкції, як «питання місцевого значення». Зокрема, аналізується її характерні риси, що могли б стати основою визначення цього поняття на законодавчому рівні.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, компетенція, повноваження, питання місцевого значення.

В статье исследуется вопрос о разграничении компетенции органов местного управления – органов государственной власти на местах (местных государственных администраций) и органов местного самоуправления – через призму такой правовой конструкции, как «вопросы местного значения». В частности, анализируются ее характерные черты, которые могли бы стать основой для определения этого понятия на законодательном уровне.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, местные государственные администрации, компетенция, полномочия, вопросы местного значения.

The article researches differentiation of powers between local bodies of public authority and bodies of local self-government in the light of a legal notion "local significance issues". Thorough analysis of specific features of the legal notion, provided by the author, could be adopted as the basis of its legal definition.

Key words: bodies of local self-government, local state administrations, competence, powers, local significance issues.

Постановка проблеми. Прагнення України інтегруватися в Європейський адміністративний простір вимагає від нашої держави проведення реальних та ефективних реформ у сферах державного управління й місцевого самоврядування. Останні повинні базуватися на таких основних правових засадах, як децентралізація влади та субсидіарність. У сучасних дослідженнях з адміністративного права децентралізацію визначено такий спосіб організації публічної влади в державі, за якого адміністративно-територіальні одиниці або інші територіальні утворення мають право самостійно вирішувати питання місцевого значення й реалізувати власні завдання у межах, установлених законодавством, і за відповідальності уповноважених органів і посадових осіб, а втручання в їх діяльність може відбуватися винятково з метою нагляду за законністю в передбачених законом випадках і відповідних формах [16, с. 49].

В основу правового регулювання функцій і повноважень місцевого самоврядування більшості зарубіжних держав покладено принцип субсидіарності, що є визнаним на загальноєвропейському рівні. Його виникнення пов'язане з формуванням поняття публічної адміністрації – єдиної системи публічного урядування, за якої місцеві органи влади, місцеві інтереси, місцеве самоврядування загалом не протиставляються державним, а навпаки, є інтегрованими в єдиний управлінський механізм, діяльність якого спрямована на комплексне вирішення завдань, що постали перед суспільством загалом [17]. Основоположна ідея принципу субсидіарності полягає в тому, що «...політична влада повинна втручатися лише тоді й у тих межах, при яких суспільство і групи, що його складають, починаючи від індивідів до сім'ї, місцевих громад та інших більш гомогенних груп, не в змозі забезпечити різноманітні потреби» [18].

Реалізація цих засад на місцевому рівні проектує поєднання загальнодержавних і локальних інтересів, виразниками яких є органи виконавчої влади, представлені дуалістично, – місцеві державні адміністрації й територіальні органи центральних органів виконавчої влади та органи місцевого самоврядування – як представницькі, так і виконавчі. І хоч таке представлення на місцевому рівні зу-

мовлено необхідністю механізмів стримувань і противаг, ефективність управління досягається через взаємодію і співпрацю.

Адміністративно-правове становище місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування визначається статусом цих органів, що, у свою чергу, виявляється, насамперед, у закріпленні їх повноважень. При цьому ефективність взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування безпосередньо залежить від ефективності правового регулювання їхніх повноважень, усунення їхнього дублювання й конкуренції, що можливе передусім за чіткого розмежування компетенцій цих органів.

Стан дослідження. Співвідношення інститутів місцевої публічної влади, зокрема розмежування компетенцій, повноважень, а також взаємодія їх органів останніми роками привертала увагу багатьох як українських, так і зарубіжних науковців, зокрема В.Б. Авер'янова, М.О. Баймуратова, Ю.П. Битяка, О.М. Бориславської, В.М. Кампо, Т.О. Карабін, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, М.І. Корнієнка, Б.А. Кормича, В.В. Кравченка, А.Р. Крусян, В.Ф. Кузнецової, Є.В. Курінного, П.М. Любченка, М.П. Орзіха, С.В. Петкова, В.Ф. Погорілка, Г.Ф. Скріпкіна, О.А. Уварова та чимало інших. Водночас наявні дослідження присвячені окремим аспектам розглядуваної проблеми, що спричинює необхідність дослідження співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування передусім через призму запропонованих у науковій літературі критеріїв розмежування їх повноважень.

Тому **метою статті** є дослідження питання розмежування повноважень місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування за допомогою такої юридичної конструкції, як «питання місцевого значення».

Виклад основного матеріалу. Як зазначає А.Р. Крусян, компетенція органів місцевого управління – складна, комплексна категорія. Як наукове поняття вона надана як компетенція органів, що здійснюють публічну владу на місцях, тобто як компетенція органів місцевого самовря-

дування й компетенція місцевих органів виконавчої влади (місцевих державних адміністрацій). Компетенція органів місцевого управління містить таке: по-перше, предмети відання органів, у межах яких здійснюються їх основна та допоміжні функції; по-друге, повноваження цих органів – закріплені в законодавстві їх права й обов'язки; по-третє, територіальну сферу їх діяльності – місцевий рівень [1, с. 11]. Погоджуючись із таким співвідношенням понять компетенція – предмети відання, повноваження, зауважимо, що Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] та «Про місцеві державні адміністрації» [3] по-різному визначають це співвідношення. Зокрема, Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» в розділі «Організаційно-правова основа місцевого самоврядування» містить главу «Повноваження сільських, селищних, міських рад», а статті цієї глави закріплюють компетенцію рад. Натомість, Закон України «Про місцеві державні адміністрації» містить розділ «Компетенція місцевих державних адміністрацій» із главою «Повноваження місцевих державних адміністрацій», ст. 13 якої, зокрема, визначає питання, що вирішуються місцевими державними адміністраціями. Як бачимо, законодавець непослідовно втілює своє бачення співвідношення базових понять, що визначають основи діяльності органів місцевої публічної влади. Окрім того, оскільки йдеться про органи, які функціонують на одному рівні управління, то законодавчі акти, що визначають їхній статус, повинні уніфіковано закріпити співвідношення компетенції – повноважень тощо.

О.А. Уваров пропонує методику розмежування предметів відання й повноважень між державними органами влади та органами місцевого самоврядування. Сутність цієї методики полягає, по-перше, в уточненні й уніфікації змісту терміна «питання місцевого значення», який у законодавстві ототожнюється з виключною компетенцією органів місцевого самоврядування; по-друге, у послідовній диференціації сфер, ділянок і інструментів, за допомогою яких удається знайти власні повноваження органів місцевого самоврядування в таких сферах їх реалізації, які дуже тісно переплетені зі здійсненням державних функцій [4, с. 10].

В.А. Григор'єв звертає увагу, що законодавець, застосовуючи в нормативно-правових актах термін «питання місцевого значення», робить акцент на «всі питання місцевого значення», однак не дає їх дефінітивного визначення [5, с. 237]. Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 7 грудня 1990 р. містить згадку «питань місцевого життя» (преамбула) [6]. Закон України «Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 26 березня 1992 р. називав «питання місцевого життя» як основний об'єкт місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 1) [7]. Конституція України ж називає їх «питаннями місцевого значення», перераховуючи в ч. 1 ст. 143 найбільш важливі з них [8]. При цьому тлумачення законодавства на систематичному рівні з метою виявлення специфіки «питань місцевого значення», не зважаючи на наявність бланкетної відсилки в конституційній дефініції місцевого самоврядування про те, що питання місцевого значення вирішуються в межах Конституції й законів України, також не дає конструктивного результату. Причиною цього, вважає вчений, є те, що в сучасному законодавстві України повністю зберігся вагомий рудимент радянського типу влади – майже повна тотожність функцій і повноважень органів різного рівня, що на сьогодні є першопричиною конфліктів, які виникають через дублювання чи нечітке розмежування компетенції між різними органами місцевого управління та самоврядування [5, с. 237].

У юридичній літературі пропонуються ознаки, які можуть лягти в основу легального визначення поняття «питання місцевого значення». Адже визначення цього поняття має важливе значення не лише для розвитку місцевого

самоврядування в Україні, а й розмежування повноважень місцевих органів публічної влади, що сприятиме також їх взаємодії з метою ефективності здійснення управління на місцевому рівні. До цих ознак, зокрема, зараховано такі: 1) територіальність; 2) публічність; 3) допустимість; 4) відповідність матеріальним, фінансовим, організаційним та іншим можливостям; 5) доцільність [4, с. 26–27]. Подібні ознаки (критерії) визначає Н.В. Нагорна, а саме: 1) місцевий (локальний) характер; 2) максимальна наближеність органів влади до населення; 3) відмова від проміжних рівнів управління; 4) ефективність і економічність управління [9, с. 13].

Ці чи інші ознаки лягли в основу розуміння питань місцевого значення інших науковців. Зокрема, український учений В.В. Кравченко вважає, що питання місцевого значення – це такі питання, що мають локально-територіальний характер і виникають у процесі функціонування територіальної громади, задоволення потреб її членів. Ці питання мають комплексний характер, оскільки пов'язані з реалізацією інтересів членів територіальної громади в усіх сферах місцевого життя: економіка, освіта, культура, громадський порядок тощо. Місцеве самоврядування є однією з базових засад сучасної демократичної системи управління, утіленням влади народу у специфічній формі й на відповідному рівні. Воно передбачає можливість самостійного вирішення питань місцевого значення в інтересах населення територіальної одиниці на підставі закону. Водночас, на його думку, чітко визначити коло питань місцевого значення, відмежувати їх від питань загальнодержавного чи регіонального значення надзвичайно важко, оскільки сама Європейська Хартія не містить яких-небудь критеріїв такого розмежування, надаючи тим самим повну свободу з цього питання національному законодавству [10, с. 150–152]. Проте, як нам видається, у цьому контексті особливе значення має положення п. 2 ст. 4 Європейської Хартії місцевого самоврядування, згідно з яким «органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції й вирішення якого не доручене жодному іншому органу». Це положення Хартії є відображенням принципу законності: з огляду на уповноваження місцевого самоврядування здійснювати дії, прямо не заборонені законом і не закріплені за іншими органами, тобто встановлення загальної компетенції органу самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення в межах вимог та приписів закону. Окрім того, у наведеному положенні Хартії в найбільш повному вигляді було втілено принцип «негативного» регулювання компетенції органів місцевого самоврядування, або «загальнодозвільний» принцип. За ним органи місцевого самоврядування європейських держав наділяються повною свободою дій для здійснення власних ініціатив із будь-якого питання, яке не виключене з їх компетенції й не зараховане до компетенції іншого органу влади. Отже, у Хартії відображено принцип т. зв. «негативного регулювання» повноважень органів місцевого самоврядування, який є поширеним у більшості європейських країн.

М.А. Баймуратов та Т.М. Бурак констатують, що аналіз наявної конституційної та законодавчої бази нормативно-правової регламентації об'єктного складу місцевого самоврядування свідчить про те, що основна проблематика легалізації й легітимізації питань місцевого значення лежить у сфері визначення компетенції органів місцевого самоврядування, щодо якої в українського законодавця досі не вироблено єдиних підходів [11, с. 86]. Однак, враховуючи, що ст. 19 Конституції України містить норму, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, які передбачені Конституцією й законами України, логічно буде, якщо законодавець піде шляхом «позитивного» регулювання пи-

тань місцевого значення, як це зроблено, зокрема, у законодавстві Російської Федерації та деяких інших країн. Це підтверджується й положеннями Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. Згідно із Концепцією, органам місцевого самоврядування, зокрема, базового рівня надаються повноваження відповідно до їх кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу й ресурсів на новій територіальній основі.

Наприклад, основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня мають бути забезпечення такого: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання та водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального й культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, теплопостачання та водовідведення, вивезення й утилізація відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організації пасажирських перевезень на території громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах; громадської безпеки; гасіння пожеж; управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти; надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; розвитку культури й фізичної культури (утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); надання соціальної допомоги через територіальні центри; надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг.

У спеціальному законі Російської Федерації «Про загальні засади організації місцевого самоврядування в Російській Федерації» від 6 жовтня 2003 р [12] також закріплено диференційований «позитивний» підхід до визначення переліку питань місцевого значення. Ними визнаються питання безпосереднього забезпечення життєдіяльності населення муніципального утворення, вирішення яких, відповідно до Конституції Російської Федерації та цього Федерального закону, здійснюється населенням і (або) органами місцевого самоврядування самостійно. Наприклад, до питань місцевого значення поселень у законі, зокрема, зараховано таке: 1) формування, твердження, виконання бюджету поселення й контролю за виконанням цього бюджету; 2) установлення, зміна і скасування місцевих податків і зборів поселення; 3) володіння, користування й розпорядження майном, що перебуває в муніципальній власності поселення; 4) організація в межах поселення електро-, тепло-, газо- та водопостачання населення, водовідведення, постачання населення паливом; 5) утримання й будівництво автомобільних доріг загального користування, мостів і інших транспортних інженерних споруд у межах населених пунктів поселення, за винятком автомобільних доріг загального користування, мостів і інших транспортних інженерних споруд федерального й регіонального значення; 6) забезпечення малозабезпечених і громадян, котрі проживають у поселенні, і житлових умов, що потребують поліпшення, житловими приміщеннями відповідно до житлового законодавства, організація будівництва, створення умов для житлового будівництва; 7) створення умов для надання транспортних послуг населенню й організація транспортного обслуговування населення у межах поселення; 8) участь у запобіганні та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у межах поселення; 9) забезпечення первинних заходів пожежної безпеки у межах населених пунктів поселення; 10) створення умов для забезпечення жителів поселення

послугами зв'язку, громадського харчування, торгівлі й побутового обслуговування; 11) організація бібліотечного обслуговування населення; 12) створення умов для організації дозвілля та забезпечення жителів поселення послугами організацій культури; 13) охорона і збереження об'єктів культурної спадщини (пам'ятників історії й культури) місцевого (муніципального) значення, розташованих у межах поселення; 14) забезпечення умов для розвитку на території поселення масової фізичної культури і спорту; 15) створення умов для масового відпочинку жителів поселення й організація (облаштування) місць масового відпочинку населення; 16) сприяння в установленні, відповідно до федерального закону, опіки та опікування над жителями поселення, котрі потребують цього; 17) формування архівних фондів поселення; 18) організація збирання й вивозу побутових відходів і сміття; 19) організація впорядкування й озеленення території поселення, використання й охорони міських лісів, розташованих у межах населених пунктів поселення; 20) планування забудови території поселення, територіальне зонування земель поселення, установлення правил землекористування та забудови території поселення, вилучення земельних ділянок у межах поселення для муніципальних потреб, зокрема шляхом викупу, здійснення земельного контролю за використанням земель поселення; 21) організація освітлення вулиць і установки покажчиків з назвами вулиць і номерами будинків; 22) організація ритуальних послуг та місць поховання.

Органи місцевого самоврядування поселення мають право вирішувати інші питання, не зараховані до їх компетенції, інших муніципальних утворень, органів державної влади й не виключені з їх компетенції федеральними законами та законами суб'єктів Російської Федерації, тільки за наявності власних матеріальних ресурсів і фінансових коштів (за винятком субвенцій і дотацій, що надаються з федерального бюджету й бюджету суб'єкта Російської Федерації).

Отже, перелік питань місцевого значення не є вичерпним. Він може бути розширений законами, але, як зазначає Г.Ф. Скрипкін, для цього необхідно дотримуватись трьох умов:

- 1) ці питання не повинні стосуватися компетенції інших органів державної влади та місцевого самоврядування (принцип залишкової компетенції);
- 2) на вирішення цих питань органами місцевого самоврядування не встановлено прямої заборони законам;
- 3) вирішення питань можливе лише за рахунок власних коштів муніципальних утворень [13, с. 74].

На нашу думку, використання «позитивного» регулювання повноважень органів місцевого самоврядування є надто громіздким і загалом не відбиває суті, ролі та значення місцевого самоврядування. На перспективу, коли відбудеться остаточне становлення місцевого самоврядування в Україні, доцільно вилучити згадку про органи місцевого самоврядування в ст. 19 Конституції України стосовно того, що вони як представники публічної влади можуть діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, які передбачені Конституцією й законами України, і застосовувати «негативний спосіб» регулювання повноважень органів місцевого самоврядування. Це, у свою чергу, розширить можливості використання різних форм взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної влади на місцях і дасть змогу повніше використовувати потенціал місцевого самоврядування.

Загалом треба значити, що адекватне розуміння питань місцевого значення повинне розглядатися крізь призму того, щоб, по-перше, були оптимально враховані місцеві інтереси; по-друге, були враховані (не порушені) інтереси держави; по-третє, не вийти за межі наданих державою повноважень. Крім того, необхідно погодитись, що питання місцевого значення – це сукупність насамперед «господарських, соціально-культурних і економічних

справ, що здійснюються з метою ефективного забезпечення життєдіяльності населення муніципального утворення» [14, с. 4–5].

При цьому необхідно зауважити, що питання «місцевого значення» не слід ототожнювати з терміном «місцеві інтереси», оскільки питання місцевого значення синтезують у собі державні та місцеві інтереси. Їх визначення також не зовсім доцільно прив'язувати до поняття «місцевий інтерес» через значну абстрактність останнього. Крім того, під час характеристики питань місцевого значення як таких, що випливають виключно із колективних інтересів місцевих жителів, унеможливується їх ототожнення з усіма об'єктами локальної діяльності органів місцевого самоврядування. Тому питання місцевого значення пропонується визначати як усі справи, вирішення яких захищено Конституцією України, законами й підзаконними нормативними актами до предметів відання органів місцевого самоврядування [15, с. 10].

Важливо, щоб під час розмежування повноважень органів місцевого самоврядування з органами державної влади законодавець правильно та обережно визначив обсяг самостійності місцевого самоврядування, оскільки зайві обмеження можуть призвести до девальвації сутності місцевого самоврядування – самостійно вирішувати питання місцевого значення. Надання ж необмеженої свободи неминуче може спричинити порушення системи

реалізації публічної влади на місцях. І хоч у майбутньому, згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, в Україні передбачається запровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування і якістю надання населенню публічних послуг, тобто здійснення контрольно-наглядових функцій щодо законності діяльності місцевого самоврядування (як у західноєвропейських державах), вирішення питань місцевого значення як критерію, за яким визначаються повноваження органів місцевого самоврядування не втрачатиме актуальності. На сьогодні особливості української моделі організації влади на місцях ще є те, що місцеві органи виконавчої влади (місцеві державні адміністрації) беруть на себе основний обсяг повноважень щодо управління відповідними територіями

Висновки. Отже, основним критерієм розмежування повноважень між державними органами влади й органами місцевого самоврядування є питання місцевого значення. Адекватне розуміння питань місцевого значення має розглядатися крізь призму того, щоб, по-перше, були оптимально враховані місцеві інтереси; по-друге, були враховані (не порушені) інтереси держави; по-третє, не вийти за межі наданих державою повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крусян А.Р. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А.Р. Крусян ; Одес. держ. юрид. акад. – О., 1999. – 19 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.
3. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.
4. Уваров А.А. Местное самоуправление в соотношении с государственной властью в Российской Федерации: проблемы развития и взаимодействия : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А.А. Уваров. – М., 2002. – 38 с.
5. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления: Отечественная и зарубежная практика : [монография] / В.А. Григорьев. – К. : Истина, 2005. – 424 с.
6. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон УРСР від 7 грудня 1990 року № 533-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
7. Про внесення змін до Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» : Закон України від 26 березня 1992 року № 2234-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basefi/ua-rmpqwt/str5.htm>.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Нагорная Н.В. Реформы местного самоуправления в России и Германии: территориальные и функциональные аспекты (сравнительно-правовое исследование) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Н.В. Нагорная ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб., 2009. – 26 с.
10. Кравченко В. До питання про сучасну концепцію місцевого самоврядування / В. Кравченко // Переваги місцевого самоврядування : міжнародна конференція «Переваги місцевого самоврядування» (29–30 травня 2001 р., м. Ірпінь, Київ. обл.). – К. : Логос, 2011. – С. 147–157.
11. Баймуратов М.А. Объектный состав публичной самоуправленческой (муниципальной) власти: телеологические установки, идентификация, конституционно-правовая регламентация / М.А. Баймуратов, Т.М. Буряк ; М-во образования и науки Украины, Мариуп. гос. гуманитар. ун-т. – Сумы : Университетская книга ; М. : ТрансЛит, 2007. – 231 с.
12. Про загальні засади організації місцевого самоврядування в Російській Федерації : Федеральний Закон Російської Федерації від 6 жовтня 2003 р. № 131-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2003/10/08/zakonsamouprav.html>.
13. Скрипкин Г.Ф. Взаимодействие органов государственной власти и местного самоуправления : [учебное пособие] / Г.Ф. Скрипкин. – М. : Юнити-Дана : Закон и право, 2010. – 128 с.
14. Сергиенко А.М. Правовое регулирование вопросов местного значения внутригородских муниципальных образований городов федерального значения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А.М. Сергиенко. – СПб., 2009. – 19 с.
15. Карабін Т.О. Співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретичні і практичні питання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Т.О. Карабін. – Київ, 2007. – 24 с.
16. Wiktorowska A. Prawne determinante samodzielności gminy. Zagadnienia administracyjne / A. Wiktorowska. – Warszawa : LIBER, 2002. – 278 s. – S. 49.
17. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко, та ін.] ; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.
18. Определение и пределы принципа субсидиарности : доклад Координационного Комитета по местным и региональным властям CDLR // Коммуны и регионы Европы. – Вып. 55. – Страсбург : Издание Совета Европы, 1994. – 280 с. – С. 9–10.